DOMSTOLENS DOM (sjätte avdelningen)
den 11 september 2003 *

I mål C-77/02,

angående en begäran enligt artikel 234 EG, från Verwaltungsgericht Sigmaringen (Tyskland), att domstolen skall meddela ett förhandsavgörande i det vid den nationella domstolen anhängiga målet mellan

Erika Steinicke

och

Bundesanstalt für Arbeit,

angående tolkningen av artikel 141 EG samt rådets direktiv 75/117/EEG av den 10 februari 1975 om tillnärmningen av medlemsstaternas lagar om tillämpningen av principen om lika lön för kvinnor och män (EGT L 45, s. 19; svensk specialutgåva, område 13, volym 4, s. 78), rådets direktiv 76/207/EEG av den 9 februari 1976 om genomförandet av principen om likabehandling av kvinnor och män i fråga om tillgång till anställning, yrkesutbildning och

* Rättegångsspråk: tyska.

befordran samt arbetsvillkor (EGT L 39, s. 40; svensk specialutgåva, område 5, volym 1, s. 191) och rådets direktiv 97/81/EG av den 15 december 1997 om ramavtalet om deltidsarbete undertecknat av UNICE, CEEP och EFS (EGT L 14, 1998, s. 9),

meddelar

DOMSTOLEN (sjätte avdelningen)

sammansatt av avdelningsordföranden J.-P. Puissochet samt domarna R. Schintgen, V. Skouris, F. Macken (referent) och J.N. Cunha Rodrigues,

generaladvokat: A. Tizzano,

justitiesekreterare: R. Grass,

med beaktande av de skriftliga yttranden som har inkommit från:

— Erika Steinicke, genom T. Lenz, Rechtsanwalt,

— den portugisiska regeringen, genom L. Inez Fernandes, A. Seiça Neves och A.J. Simoes, samtliga i egenskap av ombud,

— Europeiska gemenskapernas kommission, genom N. Yerrell och H. Kreppel, båda i egenskap av ombud,

med hänsyn till referentens rapport,

och efter att den 3 april 2003 ha hört generaladvokatens förslag till avgörande,

följande

Dom

1 Verwaltungsgericht Sigmaringen har, genom beslut av den 10 december 2001 som inkom till domstolen den 7 mars 2002, i enlighet med artikel 234 EG ställt en fråga om tolkningen av artikel 141 EG samt rådets direktiv 75/117/EEG av den 10 februari 1975 om tillnärmningen av medlemsstaternas lagar om tillämpningen av principen om lika lön för kvinnor och män (EGT L 45, s. 19; svensk specialutgåva, område 13, volym 4, s. 78), rådets direktiv 76/207/EEG av den 9 februari 1976 om genomförandet av principen om likabehandling av kvinnor och män i fråga om tillgång till anställning, yrkesutbildning och befordran samt arbetsvillkor (EGT L 39, s. 40; svensk specialutgåva, område 5, volym 1, s. 191) och rådets direktiv 97/81/EG av den 15 december 1997 om ramavtalet om deltidsarbete undertecknat av UNICE, CEEP och EFS (EGT L 14, 1998, s. 9).

2 Denna fråga har uppkommit i en tvist mellan Erika Steinicke och Bundesanstalt für Arbeit (federala arbetsmarknadsverket) rörande det förhållande att Erika Steinicke inte har beviljats rätten att delta i ett system för deltidsarbete på grund av ålder.

Gemenskapsrättsliga bestämmelser

3 Enligt artikel 141 EG gäller följande:

"1. Varje medlemsstat skall säkerställa att principen om lika lön för kvinnor och män för lika arbete eller likvärdigt arbete tillämpas.

2. I denna artikel skall med lön förstås den gängse grund- eller minimilönen samt alla övriga förmåner i form av kontanter eller naturaförmåner som arbetstagaren, direkt eller indirekt, får av arbetsgivaren på grund av anställningen.

..."

Direktiv 75/117

4 Enligt artikel 1 i direktiv 75/117 innebär principen om lika lön för kvinnor och män att för lika arbete eller för arbete som tillerkänns lika värde skall all diskriminering på grund av kön avskaffas vid alla former och villkor för ersättningen.

5 Enligt artikel 3 i direktiv 75/117 skall medlemsstaterna avskaffa all diskriminering mellan kvinnor och män som strider mot likalönsprincipen och som kan hänföras till lagar och andra författningar.

Direktiv 76/207

6 Av artikel 1.1 i direktiv 76/207 följer att syftet med direktivet är att i medlemsstaterna realisera principen om likabehandling av kvinnor och män i fråga om tillgång till anställning, däribland befordran, yrkesutbildning, arbetsvillkor och, enligt de villkor som nämns i punkt 2 i samma artikel, social trygghet.

7 Enligt artikel 2.1 i direktiv 76/207 gäller följande:

"I följande bestämmelser skall likabehandlingsprincipen innebära att det inte får förekomma någon som helst diskriminering på grund av kön, vare sig direkt eller indirekt, särskilt med hänvisning till äktenskaplig status eller familjestatus."

8 I artikel 5 i direktiv 76/207 föreskrivs följande:

"1. Tillämpningen av likabehandlingsprincipen i fråga om arbetsvillkor, inklusive villkor för att ett anställningsförhållande skall upphöra, innebär att kvinnor och män skall vara garanterade samma villkor utan diskriminering på grund av kön.

2. För detta ändamål skall medlemsstaterna vidta nödvändiga åtgärder för att säkerställa att

a) alla lagar och andra författningar som strider mot likabehandlingsprincipen avskaffas,

b) alla bestämmelser som strider mot likabehandlingsprincipen och som ingår i kollektivavtal, individuella anställningsavtal, interna bestämmelser i företag eller i bestämmelser som reglerar all självständig yrkesverksamhet skall eller får förklaras ogiltiga eller får ändras,

c) de lagar och andra författningar som strider mot likabehandlingsprincipen omarbetas, när det behov av skydd som ursprungligen gav upphov till dem inte längre är välgrundat, och när liknande bestämmelser ingår i kollektivavtal, arbetstagare och arbetsgivare anmodas att utföra den önskade omarbetningen."

Direktiv 97/81

9 I klausul 1 a i bilagan till direktiv 97/81 föreskrivs att syftet med ramavtalet om deltidsarbete är att säkerställa att all diskriminering av deltidsarbetande upphör och att förbättra kvaliteten på deltidsarbetet.

10 Enligt klausul 4.1 i bilagan till direktiv 97/81 gäller följande:

"När det gäller anställningsvillkoren får deltidsarbetande inte behandlas mindre förmånligt än jämförbara heltidsarbetande enbart på den grunden att de arbetar deltid, om det inte finns objektiva skäl för den annorlunda behandlingen."

Den nationella lagstiftningen

Nationella bestämmelser som gällde fram till den 30 juni 2000

11 Enligt 72 b § punkt 1 första meningen i Bundesbeamtengesetz (lag om federala tjänstemän) av den 14 juli 1953 (BGBl. I, s. 551, nedan kallad BBG), i den lydelse som publicerats den 31 mars 1999 vilken var giltig till och med den 30 juni 2000 (BGBl. I, s. 675, nedan kallad den omtvistade bestämmelsen), gäller följande:

"Deltidsarbete motsvarande hälften av den normala arbetstiden kan på begäran, vilken skall avse tiden fram till pensioneringen, beviljas en avlönad tjänsteman under följande förutsättningar:

1. tjänstemannen skall ha fyllt 55 år,

2. tjänstemannen skall ha arbetat heltid under sammanlagt minst tre år under den femårsperiod som föregår deltidsarbetet,

3. deltidsarbetet skall påbörjas före den 1 augusti 2004, och

4. det får inte finnas tvingande skäl i tjänstens intresse som utgör hinder mot att bevilja deltidsarbete...”

12 Deltidsarbete på grund av ålder enligt BBG kan ske antingen i form av fortlöpande deltidsarbete, motsvarande hälften av den normala arbetstiden (deltidsmodellen, Teilzeitmodell) eller enligt blockmodellen (Blockmodell), där en period av heltidsarbete (eller i vart fall mer än halvtid) följs av en period av ledighet (Freistellungsphase).

13 Enligt 6 § punkt 1 i Bundesbesoldungsgesetz (lag om federala löner) av den 23 maj 1975 (BGBl. I, s. 1173), i den lydelse som publicerats den 3 december 1998 (BGBl. I, s. 3434, nedan kallad BBesG), skall vid deltidsarbete lönen minskas i samma utsträckning som arbetstiden.

14 I 2 § punkt 1 i Verordnung über die Gewährung eines Zuschlags bei Altersteilzeit (förordning om beviljande av ett lönetillägg vid deltidsarbete på grund av ålder) av den 21 oktober 1998 (BGBl. I, s. 3191, nedan kallad ATZV) föreskrivs att lönetillägg vid deltidsarbete på grund av ålder skall beviljas med ett belopp motsvarande skillnaden mellan den nettolön som följer av 6 § punkt 1 BBesG och 83 procent av den nettolön som skulle ha utbetalats vid heltidsarbete.

15 I 6 § punkt 1 första meningen i Gesetz über die Versorgung der Beamten und Richter in Bund und Ländern (lag om pension för tjänstemän och domare anställda av förbundsstaten och delstaterna) av den 24 augusti 1976 (BGBl. I, s. 3839), i den lydelse som publicerats den 16 mars 1999 (BGBl. I, s. 322, rättelser s. 847 och s. 2033, nedan kallad BeamtVG), föreskrivs att den pensionsgrundande tiden utgörs av den tid som en tjänsteman arbetat i egenskap av tjänsteman, räknat från dagen för den första utnämningen till tjänsteman i offentlig tjänst.

16 Enligt 6 § punkt 1 tredje meningen i BeamtVG gav perioder av deltidsarbete endast rätt till pension för den tid som motsvarar förhållandet mellan den nedsatta arbetstiden och den normala arbetstiden. Perioder av deltidsarbete på grund av ålder enligt den omtvistade bestämmelsen gav endast rätt till pension för motsvarande nio tiondelar av normal arbetstid.

Nationella bestämmelser som gäller från och med den 1 juli 2000

17 Den omtvistade bestämmelsen ändrades med verkan från och med den 1 juli 2000 genom Gesetz über die Anpassung von Dienst und Versorgungsbezügen in Bund und Ländern (lag om anpassning av löner och pensioner för anställda i förbundsstaten och delstaterna) av den 19 april 2001 (BGBl. I, s. 618).

18 Enligt den nya lydelsen av den omtvistade bestämmelsen gäller följande:

"Deltidsarbete i form av deltidsarbete på grund av ålder (Altersteilzeit) kan på begäran, vilken skall avse tiden fram till pensioneringen, beviljas en avlönad

tjänsteman med en arbetstid motsvarande hälften av den arbetstid som arbetstagaren haft fram till denna tidpunkt, dock högst med halva den genomsnittliga arbetstid som arbetstagaren arbetat under den tvåårsperiod som föregår deltidsarbetet på grund av ålder, under följande förutsättningar:

1) tjänstemannen skall ha fyllt 55 år,

2) tjänstemannen skall ha arbetat deltid under minst tre år under den femårsperiod som föregår deltidsarbetet på grund av ålder,

3) deltidsarbetet på grund av ålder skall inledas före den 1 januari 2010,

4) det får inte finnas tvingande skäl i tjänstens intresse som utgör hinder mot att bevilja deltidsarbete...”

19 I den nya lydelsen av 2 § ATZV (BGBl. I, s. 2239) föreskrivs att beloppet av det beviljade lönetillägget skall motsvara skillnaden mellan den nettolön som den berörde tjänstemannen har rätt till på grund av deltidsarbetet och 83 procent av den nettolön som tjänstemannen skulle ha haft rätt till på grundval av den faktiska arbetstid som legat till grund för beräkningen av minskningen av arbetstiden enligt systemet för deltidsarbete på grund av ålder.

20 I 6 § punkt 1 tredje meningen i den nya lydelsen av BeamtVG föreskrivs att perioder med deltidsarbete på grund av ålder endast är pensionsgrundande för en tid motsvarande nio tiondelar av den normala arbetstid som legat till grund för beräkningen av minskningen av arbetstiden enligt systemet för deltidsarbete på grund av ålder.

Tvisten i målet vid den nationella domstolen och tolkningsfrågan

21 Erika Steinicke, född år 1944, arbetar sedan år 1962 hos Bundesanstalt für Arbeit. Sedan år 1973 innehar hon en tjänst som platsförmedlare med tjänstemannaställning. Hon arbetade heltid fram till år 1976.

22 Efter hennes barns födelse minskades hennes arbetstid på hennes egen begäran till halvtid från och med den 19 november 1976. Mellan den 1 februari 1985 och den 13 april 1986 var hennes normala veckoarbetstid nedsatt till 30 timmar per vecka. Sedan den 14 april 1986 arbetar Erika Steinicke i princip halvtid.

23 Erika Steinicke har på egen begäran kunnat arbeta heltid endast på månadsbasis och om arbetsmängden och budgetläget så medgett.

24 Erika Steinicke begärde den 1 december 1998 att hennes normala arbetstid permanent skulle ökas på grund av den ökande arbetsmängden och med hänsyn till att hon i framtiden ville delta i systemet för deltidsarbete på grund av ålder.

Arbeitsamt Reutlingen (Reutlingens arbetsförmedling) (Tyskland) avslog denna begäran av budgetskäl genom en skrivelse av den 27 juli 1999. Det angavs dessutom att det inte heller var möjligt att ge henne ett provisoriskt heltidsarbete, eftersom det inte fanns någon sådan ledig tjänst.

25 Den 30 juni 1999 begärde Erika Steinicke att Bundesanstalt für Arbeit, i enlighet med den omtvistade bestämmelsen, skulle bevilja henne rätt att under perioden den 1 oktober 1999—den 30 september 2007 delta i systemet för deltidsarbete på grund av ålder enligt blockmodellen, närmare bestämt med en period av arbete motsvarande den arbetstid hon normalt haft fram till denna dag mellan den 1 oktober 1999 och den 30 september 2003, följd av en period av ledighet mellan den 1 oktober 2003 och den 30 september 2007. Hon uppgav även att hon avsåg att gå i pension den 1 oktober 2007.

26 Genom beslut av den 12 juli 1999 avslog Arbeitsamt Reutlingen denna begäran med motiveringen att Erika Steinicke inte uppfyllde det villkor som föreskrivs i den omtvistade bestämmelsen, närmare bestämt att hon inte arbetat heltid under sammanlagt tre år under den femårsperiod som föregick deltagandet i systemet för deltidsarbete på grund av ålder.

27 Erika Steinicke överklagade detta beslut den 28 juli 1999.

28 Landesarbeitsamt Baden-Württemberg (arbetsförmedling i delstaten Baden-Württemberg) (Tyskland) avslog överklagandet genom beslut av den 10 augusti 1999.

29 Den 8 september 1999 överklagade Erika Steinicke detta beslut till den hänskjutande domstolen.

30 Till följd av att den omtvistade bestämmelsen och andra relevanta tyska rättsregler, vilka har angetts ovan, har ändrats under målets handläggning har Arbeitsamt Reutlingen genom beslut av den 24 augusti 2001 beviljat Erika Steinicke rätt till deltidsarbete på grund av ålder enligt blockmodellen under perioden den 1 juli 2000—den 30 september 2007.

31 Hennes arbetstid fram till nämnda dag minskades från heltid till kvartstid för perioden den 1 juli 2000—den 30 september 2007. Perioden med en arbetstid motsvarande hälften av hennes tidigare normala arbetstid skall pågå mellan den 1 juli 2000 och den 14 februari 2004, och perioden med ledighet mellan den 15 februari 2004 och den 30 september 2007.

32 Förutom lön, minskad i förhållande till minskningen av hennes arbetstid, erhåller Erika Steinicke ett icke pensionsgrundande lönetillägg, som inte får överstiga 83 procent av den nettolön som hon skulle ha haft rätt till om hon hade fortsatt att arbeta halvtid.

33 Mot denna bakgrund har parterna förklarat att någon tvist inte längre föreligger vad gäller tiden från och med den 1 juli 2000, och målet i den nationella domstolen har avskrivits i denna del.

34 Erika Steinicke har dock yrkat att Arbeitsamt Reutlingens beslut av den 12 juli 1999 och Landesarbeitsamt Baden-Württembergs beslut av den 10 augusti 1999 skall upphävas, och att Bundesanstalt für Arbeit skall förpliktas att bevilja henne rätt till deltidsarbete på grund av ålder enligt blockmodellen även för perioden den 1 oktober 1999—den 30 juni 2000, som komplement till Arbeitsamt Reutlingens beslut av den 24 augusti 2001.

35 Bundesanstalt für Arbeit har yrkat att Erika Steinickes talan skall ogillas på grund av att hon under den relevanta perioden inte uppfyllde villkoren i den omtvistade bestämmelsen. Sistnämnda bestämmelse strider inte heller mot artikel 141 EG, eftersom det förhållandet att deltidsanställda tjänstemän enligt den omtvistade bestämmelsen inte fick delta i systemet var objektivt motiverat med hänsyn till systemets ändamål.

36 Syftet med bestämmelsen är att inrätta en särskild reglering inom ramen för personaladministrationen, en reglering som också skall göra det möjligt för den offentliga sektorn att göra en arbetsmarknadspolitisk insats, särskilt vad gäller politiken för avlastning av arbetsmarknaden. Syftet med systemet för deltidsarbete på grund av ålder är att heltidsanställda arbetstagare skall uppmuntras att gå med på minskningar av arbetstiden. Bundesanstalt für Arbeit anser vidare att det förhållandet att deltidsarbetande tjänstemän inte kan delta i systemet även är motiverat med hänsyn till kostnadsneutraliteten vid planering och fördelning av arbetsuppgifter.

37 Det är mot denna bakgrund som Verwaltungsgericht Sigmaringen har beslutat att vilandeförklara målet och ställa följande fråga till domstolen:

"Utgör artikel 141 EG, direktiv 75/117/EEG, direktiv 76/207/EEG och/eller direktiv 97/81/EG hinder mot bestämmelsen i 72 b § punkt 1 första meningen nr 2

i Bundesbeamtengesetz (tysk lag om federala tjänstemän) i den lydelse av den 31 mars 1999 som gällde fram till och med den 30 juni 2000? Enligt nämnda bestämmelse i Bundesbeamtengesetz kan deltidsarbete på grund av ålder endast beviljas en tjänsteman som under de fem senaste åren före deltidsarbetet har arbetat heltid under åtminstone tre år. Frågan ställs mot bakgrund av det förhållandet att väsentligt fler kvinnor än män arbetar deltid och av den anledningen utesluts från möjligheten att arbeta deltid på grund av ålder enligt nämnda bestämmelse."

Prövning av tolkningsfrågan

Yttranden i domstolen

38 Erika Steinicke har hävdat att det förhållandet att deltidsarbetande arbetstagare inte får delta i systemet för deltidsarbete på grund av ålder strider mot gemenskapsrätten.

39 Erika Steinicke har gjort gällande att argumentet att en arbetsmarknadspolitisk verkan som är jämförbar med den som uppnås genom att endast heltidsarbetande personer ges rätt att delta i systemet för deltidsarbete på grund av ålder inte skulle kunna uppnås om systemet gjordes tillgängligt för deltidsarbetande personer inte innebär att den omtvistade bestämmelsen kan anses vara motiverad. Med hänsyn till att det alltid är kvinnorna som måste göra ansträngningar för att förena familjeliv och yrkesliv, måste behovet av deltidstjänster anses vara lika viktigt. Det är dessutom just deltidsarbetande arbetstagare som bidrar till att minska kostnaderna och att avlasta arbetsmarknaden.

40 Argumentet att kostnaderna för planering och fördelning av arbetsuppgifter skulle bli betydande är enligt Erika Steinicke inte heller övertygande. Om en deltidsarbetande arbetstagare skulle delta i systemet för deltidsarbete på grund av ålder, skulle samma kostnader uppkomma även när en ny deltidsarbetande arbetstagare skall rekryteras. Kostnaden skulle dessutom fördubblas om en heltidsarbetande arbetstagare som börjar arbeta deltid på grund av ålder måste ersättas av två deltidsarbetande arbetstagare. I vart fall visar det förhållandet att även de deltidsarbetande arbetstagarna, efter ändringen av den omtvistade bestämmelsen, direkt kan delta i detta system att det hade varit möjligt att finna en lösning på problemen rörande planering och fördelning av arbetsuppgifter.

41 Den portugisiska regeringen har mot bakgrund av domstolens rättspraxis rörande indirekt diskriminering mellan kvinnor och män hävdat att varken frågan om kostnadsneutralitet eller frågan om arbetsmarknadspolitiken utgör tillräckliga objektiva skäl för att en sådan diskriminerande behandling som tycks finnas i förevarande fall skall anses vara motiverad. Med åberopande av domen av den 17 juni 1998 i mål C-243/95, Hill och Stapleton (REG 1998, s. I-3739), har regeringen gjort gällande att undanröjandet av diskriminerande åtgärder måste väga tyngre än ekonomiska hänsyn. I annat fall kan inte målet om likabehandling av och lika möjligheter för kvinnor och män uppnås.

42 Kommissionen har i första hand gjort gällande att en sådan bestämmelse som den omtvistade utgör en bestämmelse om arbetsvillkor i den mening som avses i artikel 5 i direktiv 76/207 och avser inte lön i den mening som avses i artikel 141 EG och artikel 1 i direktiv 75/117. Införandet av ett system för deltidsarbete på grund av ålder syftar till att skapa nya arbetstillfällen och således till att avlasta arbetsmarknaden, genom att fler tjänstemän ges incitament att begära att få delta i systemet för deltidsarbete på grund av ålder och genom att nyanställningar i den offentliga sektorn därmed möjliggörs. De ekonomiska fördelar som lagstiftaren därvid beviljat de tjänstemän som omfattas av nämnda system utgör endast incitament som syftar till att göra det möjligt att uppnå de arbetsmarknadspolitiska målen.

43 Kommissionen har därefter gjort gällande att enligt de upplysningar som den hänskjutande domstolen lämnat missgynnar den omtvistade bestämmelsen kvinnliga arbetstagare i högre grad än manliga arbetstagare, eftersom den procentandel kvinnor som innehar ett deltidsarbete är betydligt högre än motsvarande procentandel män. Det är således mycket troligare att kvinnliga tjänstemän inte kan uppfylla det villkor som föreskrivs i den omtvistade bestämmelsen rörande kravet på tre års heltidsarbete under den femårsperiod som föregår deltidsarbetet. Det tycks således vid första anblicken vara fråga om en diskriminering på grund av kön.

44 Vad slutligen gäller frågan huruvida en sådan diskriminering kan vara motiverad har kommissionen erinrat om att det ankommer på medlemsstaterna att välja åtgärder för att förverkliga sina socialpolitiska mål och att budgethänsyn kan vara avgörande för en medlemsstats socialpolitiska val och påverka karaktären och omfattningen av de sociala skyddsåtgärder som staten önskar vidta. Sådana hänsyn utgör emellertid inte i sig ett mål för politiken och kan därför inte heller motivera en diskriminering till nackdel för ett av könen (se dom av den 24 februari 1994 i mål C-343/92, Roks m.fl., REG 1994, s. I-571, punkt 35).

45 I förevarande fall anser kommissionen att de hänsyn avseende kostnadsneutralitet vid planering och fördelning av tjänster som Bundesanstalt für Arbeit har grundat sin argumentation på avser rent ekonomiska skäl, och de kan således inte utgöra en tillräcklig motivering för en olikhet i behandling på grund av kön (se, för ett liknande resonemang, även domen i det ovannämnda målet Hill och Stapleton, punkt 40).

46 Enligt kommissionen är inte heller de administrativa och budgetmässiga problem som Bundesanstalt für Arbeit åberopat tillräckligt övertygande. För det första kan man mot bakgrund av den omtvistade bestämmelsen även tänka sig ett fall där tjänstemän som har arbetat heltid under minst tre år under den femårsperiod som föregår deras begäran, och som således har rätt att delta i systemet för

deltidsarbete på grund av ålder, innehade en heltidstjänst just innan de började delta i systemet, vilket skulle innebära att de kostnader avseende de budgetmässiga och personalpolitiska hänsyn som Bundesanstalt für Arbeit åberopat var ofrånkomliga även i ett sådant fall. För det andra visar ändringen år 2000 av den omtvistade bestämmelsen, som syftade till att göra det möjligt för deltidsarbetande arbetstagare att delta i systemet, att de befarade negativa följderna inte kan ha varit så allvarliga som Bundesanstalt für Arbeit gjort gällande.

47 Vad gäller den politik för avlastning av arbetsmarknaden som Bundesanstalt für Arbeit har åberopat till stöd för den omtvistade bestämmelsen, har kommissionen anfört att en medlemsstat måste visa att de medel den valt varit lämpliga för att uppnå det eftersträvade målet och att dessa medel var nödvändiga för att uppnå detta mål. Enligt kommissionens mening är den omtvistade bestämmelsen motstridig i detta avseende, eftersom risken är att just de arbetstagare som kan bidra till att avlasta arbetsmarknaden avskräcks från att arbeta deltid på grund av att de då eventuellt inte längre kan delta i systemet för deltidsarbete på grund av ålder.

Domstolens svar

48 För att den hänskjutande domstolen skall kunna ges ett användbart svar, skall det inledningsvis kontrolleras om det system för deltidsarbete på grund av ålder som är i fråga i målet vid den nationella domstolen omfattas av direktiv 76/207 eller om det i stället omfattas av artikel 141 EG och direktiv 75/117.

49 Det skall i detta avseende konstateras att systemet för deltidsarbete på grund av ålder har till syfte att minska den normala arbetstiden, antingen genom en enhetlig minskning av arbetstiden under hela den relevanta tidsperioden

(deltidsmodellen) eller genom en förtida avgång från arbetslivet (blockmodellen). I båda fallen påverkar nämnda system de berörda arbetstagarnas utövande av yrkesverksamhet på så sätt att deras arbetstider ändras (se, för ett liknande resonemang, dom av den 20 mars 2003 i mål C-187/00, Kutz-Bauer, REG 2003, s. I-2741, punkt 44).

50 Domstolen konstaterar således att det inom ramen för det system som är i fråga i målet vid den nationella domstolen föreskrivs regler rörande arbetsvillkor i den mening som avses i direktiv 76/207.

51 Det förhållandet att ett deltagande i detta system medför ekonomiska konsekvenser för den berörda arbetstagaren är inte sådant att detta system skall anses ingå i tillämpningsområdet för artikel 141 EG eller för förordning 75/117, eftersom dessa bestämmelser grundar sig på ett nära samband mellan arbetsprestationens art och arbetstagarens löns storlek (se, för ett liknande resonemang, dom av den 30 mars 2000 i mål C-236/98, JämO, REG 2000, s. I-2189, punkt 59, och av den 19 mars 2002 i mål C-476/99, Lommers, REG 2002, s. I-2891, punkt 28).

52 Med hänsyn till det förhållandet att regler rörande arbetsvillkor, i den mening som avses i artikel 5.1 i direktiv 76/207, införts genom det system som är i fråga i målet vid den nationella domstolen, saknas det anledning att i förevarande fall pröva om direktiv 97/81 är tillämpligt i målet vid den nationella domstolen.

53 Mot denna bakgrund skall tolkningsfrågan uppfattas så, att den ställts i syfte att klargöra om artiklarna 2.1 och 5.1 i direktiv 76/207 skall tolkas så, att de utgör hinder för en sådan bestämmelse som den omtvistade, enligt vilken deltidsarbete på grund av ålder endast kan beviljas en tjänsteman som sammanlagt har arbetat

heltid under åtminstone tre år under den femårsperiod som föregår deltidsarbetet, när väsentligt fler kvinnor än män arbetar deltid och av den anledningen inte har rätt till deltidsarbete på grund av ålder med stöd av nämnda bestämmelse.

54 Av handlingarna i målet framgår att endast personer som under den femårsperiod som föregår deltidsarbetet på grund av ålder har arbetat heltid under sammanlagt minst tre år har rätt att delta i det system för deltidsarbete på grund av ålder som föreskrivs i den omtvistade bestämmelsen.

55 I beslutet om hänskjutande anges att det är ostridigt att fler kvinnor än män arbetar deltid i Tyskland och att 90 procent av de deltidsarbetande arbetstagarna i den tyska offentliga sektorn är kvinnor.

56 Härav följer att den kategori personer som i huvudsak har arbetat deltid under den period som anges i den omtvistade bestämmelsen och som av denna anledning inte får delta i det där föreskrivna systemet i huvudsak består av kvinnor.

57 Mot denna bakgrund kan det konstateras att en sådan bestämmelse sådan som den omtvistade leder till att kvinnliga arbetstagare diskrimineras i förhållande till manliga arbetstagare, och bestämmelsen skall i princip anses strida mot artiklarna 2.1 och 5.1 i direktiv 76/207. Utgången kan bli en annan endast om skillnaden i behandling av de båda arbetstagarkategorierna är motiverad av objektiva skäl som saknar samband med all diskriminering på grund av kön (se, för ett liknande resonemang, dom av den 13 juli 1989 i mål 171/88, Rinner-Kühn, REG 1989, s. 2743, punkt 12, och av den 6 februari 1996 i mål C-457/93, Lewark, REG 1996, s. I-243, punkt 31, domen i det ovannämnda målet Hill och Stapleton, punkt 34, dom av den 6 april 2000 i mål C-226/98, Jørgensen, REG 2000, s. I-2447, punkt 29, och domen i det ovannämnda målet Kutz-Bauer, punkt 50).

58 Det ankommer på den nationella domstolen, som är ensam behörig att bedöma de faktiska omständigheterna och att tolka den nationella lagen, att fastställa huruvida så är fallet. Mot bakgrund av alla relevanta uppgifter och med hänsyn till möjligheten att med andra medel uppnå de mål som eftersträvas genom bestämmelserna, bör det kontrolleras om dessa mål verkar sakna samband med all diskriminering på grund av kön och om nämnda bestämmelser, såsom medel för att uppnå vissa mål, faktiskt bidrar till att målet förverkligas (se, för ett liknande resonemang, dom av den 9 februari 1999 i mål C-167/97, Seymour-Smith och Perez, REG 1999, s. I-623, punkt 72, och domen i det ovannämnda målet Kutz-Bauer, punkt 51).

59 Även om det inom ramen för en begäran om förhandsavgörande ankommer på den nationella domstolen att fastställa huruvida det föreligger sådana objektiva faktorer i det konkreta fall som den skall pröva, är domstolen, som skall ge den nationella domstolen ett användbart svar, behörig att mot bakgrund av handlingarna i målet vid den nationella domstolen och de skriftliga och muntliga yttranden som förelagts den lämna upplysningar av sådant slag att den nationella domstolen kan avgöra målet (se domen i det ovannämnda målet Hill och Stapleton, punkt 36, domen i det ovannämnda målet Seymour-Smith och Perez, punkt 68, och domen i det ovannämnda målet Kutz-Bauer, punkt 52).

60 Bundesanstalt für Arbeit har, vilket framgår av beslutet om hänskjutande, gjort gällande att hänsyn rörande arbetsmarknadspolitiken och kostnadsneutraliteten vid planering och fördelning av tjänster inom den offentliga sektorn måste anses utgöra objektiva skäl som kan motivera den olikhet i behandling som den omtvistade bestämmelsen leder till.

61 Vad gäller Bundesanstalt für Arbeits argument avseende arbetsmarknadspolitiken och särskilt främjandet av sysselsättningen, erinrar domstolen om att det ankommer på medlemsstaterna att välja åtgärder för att förverkliga de mål

som de uppställt för arbetsmarknaden. Domstolen har fastslagit att medlemsstaterna har stort utrymme för eget skön när de utövar denna behörighet (se domen i det ovannämnda målet Seymour-Smith och Perez, punkt 74).

62 Det är, såsom domstolen redan har angett, ostridigt att främjandet av sysselsättningen utgör ett legitimt socialpolitiskt mål (se domen i det ovannämnda målet Seymour-Smith och Perez, punkt 71, och domen i målet Kutz-Bauer, punkt 56).

63 Det skall emellertid erinras om att medlemsstaternas utrymme för skönsmässiga bedömningar inom socialpolitiken inte får leda till att genomförandet av en sådan grundläggande gemenskapsrättslig princip som principen om likabehandling av manliga och kvinnliga arbetstagare urholkas (se domen i de ovannämnda målen Seymour-Smith och Perez, punkt 75, och Kutz-Bauer, punkt 57).

64 Enbart generaliserande påståenden om att det system som är i fråga i målet vid den nationella domstolen är ägnat att främja sysselsättningen är emellertid inte tillräckliga för att visa att målet för de omtvistade bestämmelserna saknar samband med all diskriminering på grund av kön. Sådana påståenden utgör inte heller omständigheter som gör det rimligt att dra slutsatsen att de valda åtgärderna är eller skulle kunna vara sådana att de bidrar till att förverkliga detta mål (domen i det ovannämnda målet Kutz-Bauer, punkt 58).

65 Såsom kommissionen och den hänskjutande domstolen har anfört innebär den omtvistade bestämmelsen dessutom att en kategori personer, nämligen deltidsanställda tjänstemän, som i betydande mån bidrar till målet att avlasta arbetsmarknaden, utestängs från systemet för deltidsarbete. En nationell bestämmelse som kan avskräcka arbetstagare från att anta ett deltidsarbete på grund av att de i sådant fall eventuellt inte har rätt att senare delta i systemet för

deltidsarbete på grund av ålder kan följaktligen a priori inte anses utgöra ett medel som är anpassat eller lämpligt för att uppnå målet att avlasta arbetsmarknaden.

66 Vad gäller Bundesanstalt für Arbeits argument rörande kostnadsneutralitet vid planering och fördelning av tjänster i den tyska offentliga sektorn, skall det erinras om att även om budgethänsyn i och för sig kan vara avgörande för en medlemsstats socialpolitiska val och påverka karaktären och omfattningen av de sociala skyddsåtgärder som staten önskar vidta, kan de inte utgöra ett mål i sig för politiken och kan därför inte heller motivera en diskriminering till nackdel för ett av könen (domarna i de ovannämnda målen Roks m.fl., punkt 35, och Kutz-Bauer, punkt 59).

67 För övrigt skulle ett erkännande av att budgethänsyn kan motivera en särbehandling av kvinnor och män, som annars skulle utgöra indirekt diskriminering på grund av kön, innebära att tillämpningen och räckvidden av en så grundläggande gemenskapsrättslig regel som principen om jämlikhet mellan kvinnor och män skulle kunna variera i tid och rum beroende på medlemsstaternas finansiella situation (domarna i de ovannämnda målen Roks m.fl., punkt 36, och Kutz-Bauer, punkt 60).

68 Domstolen erinrar vidare om att Bundesanstalt für Arbeit inte heller, vare sig i egenskap av offentlig myndighet eller arbetsgivare, kan motivera en diskriminering som följer av ett system för deltidsarbete på grund av ålder endast med att ett undanröjande av denna diskriminering skulle leda till kostnadsökningar (se domen i det ovannämnda målet Kutz-Bauer, punkt 61).

69 Såsom Erika Steinicke och kommissionen har anfört tycks det förhållandet att även deltidsarbetande arbetstagare får delta i systemet för deltidsarbete på grund av ålder till följd av att den omtvistade bestämmelsen ändrats år 2000 i vart fall

visa att de negativa ekonomiska konsekvenser som Bundesanstalt für Arbeit gjort gällande skulle bli fallet om sådana arbetstagare tilläts att delta i systemet inte är så allvarliga som Bundesanstalt für Arbeit har hävdat.

70 Det ankommer således på Bundesanstalt für Arbeit att i den nationella domstolen visa att den skillnad i behandling som följer av systemet för deltidsarbete på grund av ålder är motiverad av objektiva skäl och saknar allt samband med en diskriminering på grund av kön. Om Bundesanstalt für Arbeit visar detta, kan det förhållandet att bestämmelserna i detta system medför att endast de arbetstagare som har arbetat heltid under minst tre år under den femårsperiod som föregår det aktuella deltidsarbetet omfattas av systemet inte anses innebära att artiklarna 2.1 och 5.1 i direktiv 76/207 åsidosätts.

71 Av beslutet om hänskjutande framgår även att den nationella domstolen, för det fall den nationella domstolen finner att artiklarna 2.1 och 5.1 i direktiv 76/207 utgör hinder för den omtvistade bestämmelsen på grund av att den sistnämnda bestämmelsen inte är motiverad av objektiva skäl som saknar allt samband med en diskriminering på grund av kön, vill veta om Erika Steinicke för den omtvistade perioden har rätt till de ytterligare förmåner som föreskrivs i de bestämmelser som gällde till den 30 juni 2000 eller till de förmåner som föreskrivs i de bestämmelser som gäller sedan den 1 juli 2000.

72 I detta avseende skall det erinras om att när direktiv 76/207 har åsidosatts genom bestämmelser i lag som innebär att en diskriminering i strid med direktivet har införts, är de nationella domstolarna skyldiga att undanröja nämnda diskriminering med användning av alla till buds stående medel, bland annat genom att tillämpa nämnda bestämmelser till förmån för den missgynnade gruppen, utan att först behöva begära eller avvakta att dessa bestämmelser först upphävs av lagstiftaren, genom kollektivavtal eller på annat sätt (se domen i det ovannämnda målet Kutz-Bauer, punkt 75).

73 Det ankommer emellertid inte på domstolen, utan på den nationella domstolen, att mot bakgrund av de faktiska omständigheter som den har kännedom om bedöma vilka nationella bestämmelser som är tillämpliga i det konkreta fallet för att säkerställa att principen om icke-diskriminering enligt direktiv 76/207 iakttas.

74 Mot bakgrund av det ovanstående skall tolkningsfrågan besvaras så, att artiklarna 2.1 och 5.1 i direktiv 76/207 skall tolkas på så sätt att de utgör hinder för en bestämmelse sådan som den omtvistade, enligt vilken deltidsarbete på grund av ålder endast kan beviljas en tjänsteman som sammanlagt har arbetat heltid under åtminstone tre år under den femårsperiod som föregår deltidsarbetet, när väsentligt fler kvinnor än män arbetar deltid och av den anledningen inte har rätt till deltidsarbete på grund av ålder med stöd av nämnda bestämmelse. Det sagda gäller endast såvida bestämmelserna inte är motiverade av objektiva skäl som saknar samband med all diskriminering på grund av kön.

Rättegångskostnader

75 De kostnader som har förorsakats den portugisiska regeringen och kommissionen, vilka har inkommit med yttranden till domstolen, är inte ersättningsgilla. Eftersom förfarandet i förhållande till parterna i målet vid den nationella domstolen utgör ett led i beredningen av samma mål, ankommer det på den nationella domstolen att besluta om rättegångskostnaderna.

På dessa grunder beslutar

DOMSTOLEN (sjätte avdelningen)

— angående den fråga som har ställts till den av Verwaltungsgericht Sigmaringen genom beslut av den 10 december 2001 — följande dom:

1) **Artiklarna 2.1 och 5.1 i rådets direktiv 76/207/EEG av den 9 februari 1976 om genomförandet av principen om likabehandling av kvinnor och män i fråga om tillgång till anställning, yrkesutbildning och befordran samt arbetsvillkor skall tolkas på så sätt att de utgör hinder för en sådan bestämmelse som 72 b § punkt 1 första meningen nr 2 i Bundesbeamtengesetz (tysk lag om federala tjänstemän), i den lydelse av den 31 mars 1999 som gällde till den 30 juni 2000, enligt vilken deltidsarbete på grund av ålder endast kan beviljas en tjänsteman som sammanlagt har arbetat heltid under åtminstone tre år under den femårsperiod som föregår deltidsarbetet, när väsentligt fler kvinnor än män arbetar deltid och av den anledningen inte har rätt till deltidsarbete på grund av ålder med stöd av nämnda bestämmelse. Det sagda gäller endast såvida bestämmelserna inte är motiverade av objektiva skäl som saknar samband med all diskriminering på grund av kön.**

Puissochet Schintgen Skouris

Macken Cunha Rodrigues

Avkunnad vid offentligt sammanträde i Luxemburg den 11 september 2003.

R. Grass J.-P. Puissochet

Justitiesekreterare Ordförande på sjätte avdelningen